

Gramofonske plošče

Dragocena neknjižna zbirka

Mateja Kalc

Knjižnica Bena Zupančiča Postojna
mateja.primc@po.sik.si

Gramofonske plošče so še vedno cenjene zaradi kakovostne reprodukcije visokih tonov ter značilnega, domačega prasketanja gramofonske igle. Tako lahko gramofonski plošči dodelimo naziv kraljica kakovostnega zvoka.

Gramofonske plošče predstavljajo dragoceno glasbeno zbirko na področju kulture, umetnosti in zgodovine. S prispevkom želim obuditi zavest, kako pomembno je to neknjižno gradivo, sploh tisto, ki je vezano na slovenski prostor, saj ima zgodovinsko vrednost slovenske kulturne dediščine. Kulturnim ustanovam, kot so knjižnice, smo lahko hvaležni, da imajo na svojih knjižnih policah tudi glasbene zbirke gramofonskih plošč in preostalega netiskanega gradiva, zapisanega na različnih medijih. Ljubitelji prasketajočega zvoka starih dobrih »plat« lahko obišejo knjižnice z lastno glasbeno postojanko ali gramofonoteko.

Različni glasbeni žanri, zapisani na gramofonskih ploščah, nas popeljejo v čarobnost zvočne preteklosti. Glasbena sporočila so doživljajska, težko opisljiva in obenem odstirajo glasbeni okus posameznega časovnega obdobja.

Thomas Alva Edison (1847–1931)

Genialni Thomas Alva Edison je bil samouk, brez formalne izobrazbe, izjemen poznavalec matematike, fizike, znanosti, elektroinženirstva in podjetništva. S svojimi iznajdbami je pripomogel k industrijski revoluciji, ki je spremenila dotedanjo podobo sveta in močno zaznamovala drugo polovico 19. stoletja. Njegov intelekt in znanja so vidno vplivali na revolucionarne spremembe svetovnih razsežnosti. Vsestranski izumitelj iz ameriške zgodovine je v svojem življenju, od leta 1847 do 1931, prijavil več kot 1000 patentov, a jih večine ni izdelal sam. Svojo največjo slavo je požel predvsem z izumi s področja telegrafije. Podjetniško znanje mu je omogočalo uspešno širjenje in unovčenje številnih izumov. Današnjega sveta si brez njegovih izjemnih uspehov skoraj ne znamo predstavljati.

Fonograf

Fonograf iz leta 1877 je eden odmevnejših patentov Edisona. Mehanska naprava je z uporabo voščenenih valjev, prevlečenih s kositrno folijo,

sprejemala in oddajala zvok. Kratki valji so omogočali le nekajsekundno izvajanje zvoka. Na voščeni valj mu je uspelo zvočno zapisati besedilo recitacije otroške pesmice Mary had a little lamb, ki je še vedno ohranjeno.

Obdobje posnetkov na voščenenih valjih in predvajanja s fonografi je bilo razmeroma kratko, saj je vodilno vlogo na tržišču kmalu prevzel gramofon. Vzroki za njegovo prevlado so bili številni, gramofoni so bili veliko preprostejši, izdelovali in prodajali so jih za nižjo ceno ter obenem je bila proizvodnja gramofonskih plošč ugodnejša od proizvodnje valjev. Gramofon je sčasoma postal nepogrešljiv del mnogih gospodinjstev.

Gramofon

Gramofon je zvočna naprava, sestavljena iz motorja, prenosnega mehanizma, ki vrtilo ploščo, in drseče ročice, ki pretvarja vihanje in nižanje, desne in leve ovinke v električni tok. Odjemalnik, ki je pritrjen na ročici, je tehnični čudež, saj mora v eni sekundi izvesti od 16.000 do 22.000 gibanj in jih spremeniti v električno nihanje. Opozoriti velja, da se z isto iglo ne predvaja plošče iz šelaka in long play plošče. Preden položimo ploščo na gramofon, moramo preveriti, kolikšno število obratov je navedenih na njej. Kakovostno predvajanje zvoka nam omogoča gramofon, ki teče enakomerno, brez hrupa in poskakovanja.

Gramofone uvrščamo med retronaprave, ki še vedno veličastno zavzemajo svoj prostor tudi v moderni dobi digitalizacije. S svojo podobo in zvokom v sebi nosijo čarobnost časa, ki ga

■ Labelje vsebujejo predvsem podatke o vsebini oziroma naslovu posnetka, ime izvajalca ali izvajalcev, avtorja posnete vsebine, številko matrice, blagovno znamko, kataloško številko. Fotografija: Mateja Kalc, osebni arhiv

ni mogoče primerjati s prenosnikom, napravo mp3 in še tako dobrimi stereo-zvočniki. Današnji gramofoni so večinoma oblikovani kot štirikotne škatle brez romantične podobe. Za zahtevnejše kupce se še vedno najdejo retro moderni gramofoni, ki vsaj malo potešijo slušateljevo nostalgijo.

Gramofonska plošča in njena zgodovina

Gramofonska plošča ima različna poimenovanja, kot so fonografska ali vinilna plošča, vinilka, plata, long-play plošča in še bi se našel kakšen izraz. Analogni nosilec zvoka je okroglo-ploščate oblike, v katerem je odtisnjen spiralni utor, ki se začne na periferni strani in končuje v njenem samem središču. Uvrščamo jo med tehnološke izdelke, namenjene reprodukciji glasbe. Porast njene množične uporabe je bila zaznana v 20. stoletju. Leta 1900 so bile nadomestek fonografskim cilindrom. Konec 80. let 20. stoletja je bilo zaznati padec njihove priljubljenosti med ljubitelji glasbe. Razlog lahko poiščemo v prodoru digitalnih nosilcev zvočnih zapisov na glasbeni trg. Kljub temu jih tudi v tretjem tisočletju še vedno izdelujejo, z njimi pa trgujejo predvsem avdiofilii.

Pred letom 1950 so bile plošče izdelane iz materiala šelak, kasneje pa so bile večinoma izdelane iz polivinilklorida (PVC), od koder izvira tudi njihovo ime vinilna plošča oziroma pogovorno vinilka.

Zgodovinske danosti in tehnološke zmožnosti so pripomogle k razumevanju celovitosti in kompleksnosti industrije gramofonskih plošč. Prve gramofonske plošče datirajo v sredino 19. stoletja. S pocenitvijo gramofonov so postale širše dostopne. Prvotno so bile 7- in 10-inčne, leta 1931 pa so za potrebe izdaje dolge Beethovnovе 5. simfonije natisnili tudi prvo 12-inčno ploščo, ki velja za standardno dimenzijo. Tudi material za njeno izdelavo se ni spremenil od zgodnjih 40. let prejšnjega stoletja, malenkost se je le digitaliziral proces samega snemanja in zapisa.

Številni strokovnjaki menijo, da analogni zvok stare šole, ki ga omogoča vinil, zveni boljše kot digitalni zvok, zlasti izgubljeni (stisnjeni) digitalni formati, ki jih uporabljajo pretočne storitve. Čeprav sta gramofon in gramofonska plošča sčasoma napredovala pri načinu pogona in reprodukcije zvoka

ter pri sestavi materiala, je zvok ostal nespremenjen.

V letu 2018 je glasbena industrija zaznala padec prodaje vinilnih plošč, predvsem zaradi spletnega piratstva, spletnega prenašanja in pretakanja glasbe po kanalu YouTube ter ostalih internetnih kanalih.

Zaradi občutljivosti na visoke temperature in prah gramofonskih plošč ne hranimo ob toplotnih virih in jih ne izpostavljamo prašnim delcem. Pomembno je, da se pri ploščah, vzeti iz zaščitnega ovitka, ne dotikamo zarez, prsti namreč puščajo sledove, ki jih s težavo odstranimo. Skrbno shranjevanje, ki je priporočljivo v navpični legi, pripomore k njihovi daljši življenjski dobi. Domoznanski oddelek Knjižnice Bena Zupančiča Postojna hrani zajetno zbirko gramofonskih plošč, ki jih občasno postavi na ogled svojim obiskovalcem, pri čemer si jo ti z navdušenjem ogledajo.

Mestna knjižnica Ljubljana v svoji enoti Knjižnica Bežigrad letno prireja sejem gramofonskih plošč, na katerem se srečajo avdiofilii, ljubitelji in vedoželjni obiskovalci dobrih starih »plat«. Sejem plošč je skrbno organiziran po žanrih, izvajalcih ali glasbenih zvrsteh. Popelje nas v zgodovino različnih glasbenih obdobjih in prebudi nostalgijo.

Dragocenost neknjižne zbirke v obliki gramofonskih plošč

Zanimiva vrsta naložbe, ki je lahko donosna, so zagotovo posebne izdaje gramofonskih plošč, ki dosegajo vrtooglave cene. Vzroki so lahko njihovi redkosti pojavljanja, starosti ali ohranjenosti. Zbirke prestižnih plošč so dragocene in mogoče je, da se v vaših škatlah na podstrešju skriva bogastvo, zato jih velja skrbno preučiti, ali gre za kakšno redko in dobro ohranjeno vinilno izdajo. Pri vrednotenju plošč je treba dobro poznati glasbeno zgodovino. Obenem nam lahko pomaga zapisana serijska številka, nižja kot je, večja je njena tržna vrednost. Iskane so

tudi tiste plošče, pri katerih je bilo treba spreminjati naslovnico zaradi cenzure.

Verjetnost, da imamo doma vredno »plato«, za katero bi bili obsedeni zbiratelji pripravljeni odšteti vrtoglave vsote, je sorazmerno majhna. A nikar ne zanemarimo tega, da številne izdaje albumov, tudi slovenskih glasbenikov, dosegajo na trgu zavirljivo vrednost. Predvidevamo lahko, da v nasprotju s kriptovalutami in delnicami cena vinilnim ploščam ne bo padala, ampak kvečjemu naraščala.

A nikakor ne morem mimo dejstva, s katerim se strinjajo mnogi, da ni denarja in ne bogastva, ki bi nadomestilo sentimentalno vrednost plošče strastnih zbirateljev.

Pomen label

Pri raziskovanju in dokumentiranju gramofonskih plošč lahko iz zapisov na labeli, ki je v sredini gramofonske plošče, razberemo številne podatke, ki so zapisani v obliki alfanumeričnih kod. Vsebujejo predvsem podatke o vsebini oziroma naslovu posnetka, ime izvajalca ali izvajalcev, avtorja posnete vsebine, številko matrice, blagovno znamko, kataloško številko. Labela nam omogoča razumeti posnetek in čas, v katerem je nastal, in izdajatelja oziroma njegove blagovne znamke, s katerimi je označil in tržil določeno skupino gramofonskih plošč.

Zanimivosti o vinilu

1. Vinil je kemijsko soroden alkoholu, ki je dobil ime po vinu.

Pravi naziv vinila je polivinilni klorid ali PVC, ki pripada kemijski skupini vinila ali etenila. Nemški kemik Hermann Kolbe je leta 1851 vinil poimenoval po vinu. Večina PVC-ja ali vinila je sestavljenega iz klora (57 odstotkov), ostalih 43 odstotkov pa se pridobiva iz surove nafte.

2. Vinil je najboljši material za izdelavo gramofonske plošče.

Pridobivanje vinila je nezahtevno in hkrati ugodno. Material je precej čvrst, odporen proti vlagi in tekočinam (razen razžirajočih) ter se lahko enostavno razgradi. Zanimivost vinila

je v tem, da je lahko prozoren ali barven.

3. Črni vinil je odpornejši od prozornega ali barvnega.

Čeprav so prozorne oziroma barvite gramofonske plošče lepše videti, so privlačnejše za ljubitelje gramofonskih plošč in dosegajo višjo ceno zaradi redkosti videza, so veliko občutljivejše in se hitreje obrabljajo v primerjavi s črnim vinilom.

4. Del plošče, ki se vrtil pod iglo, dosega temperaturo od 110 do 120 stopinj Celzija.

Višina temperature naj nas nikar ne skrbi, saj se plošča tako hitro vrtil, da se igla ne zadržuje na istem mestu in z njenim premikanjem temperatura pada.

5. Obstajajo gramofonske plošče, pri katerih se začne oddajati njena vsebina oziroma zvok na sredini plošče.

Značilnost takšne plošče je, da se igla postavi na sredino plošče, ki se začne vrteti v obratni smeri kot običajne plošče. Igla se tako pomika proti robu plošče, do zadnjega utora in se tam vrtil, dokler ne izklopimo gramofona. Predvajanje takšnih plošč je mogoče samo na posebnih gramofonih, ki omogočajo takšno predvajanje.

Zaključek

Tržni kazalniki kažejo porast zanimanja za gramofonske plošče in povpraševanja po njih tako med nostalgичnimi, starejšimi poslušalci kot tudi pri mlajših generacijah. Zaznati je zbirateljsko strast in naraščajočo željo po poslušanju glasbe vrhunskega zvoka.

Literatura in viri:

- Thomas Alva Edison. (5. 5. 2020). V *Wikipedija: prosta enciklopedija*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Thomas_Alva_Edison
- Fonograf. (19. 6. 2017). V *Wikipedija: prosta enciklopedija*. <https://sl.wikipedia.org/wiki/Fonograf>, pridobljeno dne 10. 9. 2020
- Gramofonska plošča. (19. 8. 2018). V *Wikipedija: prosta enciklopedija*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Gramofonska_plo%C5%A1%C4%8Da,
- Miličević, M. (30. 11. 2017). *Od ploče do ploče: uspon, pad i ponovni uspon vinila*. Muzika.hr. <https://www.muzika.hr/ploce-do-ploce-uspon-pad-vinila/>
- Katič, F. (21. 4. 2017). *Deset stvari koje (možda) niste znali o vinilu*. Sound Guardian. <https://www.soundguardian.com/index.php/svastara/41282-deset-stvari-koje-mozda-niste-znali-o-vinilu>
- Kunej, D. (2016). *Glasba z obeh strani: gramofonske plošče Matije Arka in Hoyertria*. Rokodelski center.
- Schatter, H. (1974). *Gramofoni in magnetofoni*. Državna založba Slovenije.

Današnja doba digitalizacije zvoka je močno dvignila kakovost zvočne slike, ki pa vseeno ne prekaša kakovosti zvoka gramofonske plošče. Te so še vedno cenjene zaradi kakovostne reprodukcije visokih tonov ter značilnega, domačega prasketanja gramofonske igle. Tako lahko gramofonski plošči dodelimo naziv kraljica kakovostnega zvoka.

Ne gre spregledati dejstva, da imajo gramofonske plošče kulturni status med romantičnimi glasbeniki in tradicionalisti, ki jih skrbno hranijo v svojih zbirateljskih arhivih.

Vinilni zapisi so fizični predmeti, ki jih lahko zbiramo, držimo v rokah, osebno kupujemo ter se o njih pogovarjamo s prodajalci glasbenih založb in kolegi, ki so prav tako ljubitelji tovrstne glasbe. Preživele so digitalno revolucijo in ne gre spregledati dejstva, da se vintage stvari vse bolj vračajo in popularizirajo v moderni digitalni družbi.

Vzpon, padec in ponovni razcvet gramofonskih plošč so dokaz, da se zgodovina ponavlja. Ponovno se vračajo na glasbeno tržišče in zavzemajo vidno mesto v glasbenih trgovinah. So fenomen, ki ne gre iz mode, ampak so še vedno potencialni predmeti trženja v glasbenih vodah. Vinil prihaja v ospredje pri investicijah glasbene industrije. Glasbena dediščina, ki je zvočno ujeta na gramofonskih ploščah, nas popelje v preteklost in obudi nostalgijo. Stari gramofonski posnetki imajo izjemno kulturno in dokumentarno vrednost. ●